

**MILLIY VA MA'NAVIY BOYLIGIMIZNI ASRASH VA UNI
KELGUSI AVLODGA ETKAZISH HAR BIRIMIZNING
ZIMMAMIZDIR**
Qulametova Ja'nil

O'zbekiston davlat san'at va madaniyat
instituti Nukus filiali o'qituvchisi

<https://www.doi.org/10.5281/zenodo.7787606>

ARTICLE INFO

Received: 22th March 2023

Accepted: 30th March 2023

Online: 31th March 2023

KEY WORDS

Xalq ijodiyoti, madaniyati, me'morligi, xalq musiqasi, merosi, yog'i, baxshi, qo'biz, dombra, balamon, chinqobiz, rassom, estrada janri, opera.

ABSTRACT

Qoraqalpoq musiqa uslublari odamlarning kundalik turmushi, mintaqaning geografik xususiyatlari va bevosita ijtimoiy-tarixiy taraqqiyot jarayonida shakllanishiga asoslanadi. Ularning musiqiy janrlariga e'tibor qaratsangiz, ular ham juda rang-barang, ayniqsa, "Jirov baxshilik" uslubida alohida o'rin tutadi.

VIII asr oxiri-IX asr boshida xalifalikni larzaga keltirgan og'ir siyosiy vaziyat abbosiylarning Movarounnahr va Xurosonda olib borayotgan siyosatini o'zgartirishga majbur etdi. Birin-ketin O'rta Osiyoda tohiriylar, safforiylar, somoniylar davlatlari tashkil topdi. Mamlakatda sodir bo'lgan bunday siyosiy o'zgarishlardan so'ng Movarounnahr Xurosondan ajralib o'z mustaqqilligini to'la tiklab olish imkoniga ega bo'ldi. Movarounnahrni birlashtirib mustahkam davlat tuzgan davlat arbobi Ismoil Somoniy, 900 yilda Xurosonni ham safforiylardan tortib olib ulkan davlat barpo etdi. Xalifa somoniylar davlatini tan olishga va unga hukmronlik yorlig'ini yuborishga majbur bo'ldi. SHu tariqa IX asr oxirlariga kelib Movarounnahr xalqlari Arab xalifaligidan abadiy xalos bo'ladi va arab xalifaligidan mustaqil bo'lgan yirik feodal davlat-Somoniylar davlati tashkil topadi.

Somoniylar mamlakatni boshqarishda davlat ma'muriyatini tashkil etadilar. Mamlakat o'nta devon (devoni vazir, devoni mustafi, devoni amir al-mulk, devoni sohib ash-shurat, devoni sohibi muayid yoki borid, devoni mushrif, devoni mumallikayi xos, devoni muhtasib, devoni avqof, devoni qazo az-ziya) boshqaruvida idora etilgan. Somoniylar hokimiyati yirik zamindorlarning manfaatini himoya qiluvchi mustaqil feodal davlat edi («mulki sultoniy», «mulk erlari», «vaqf erlari») X asr oxiriga kelib mamlakatda avj olib ketgan o'zaro urushlar uning iqtisodiy va siyosiy qudratiga katta putur etkazdi va somoniylarning qoraxoniylar davlatidan mag'lubiyatga uchrashiga olib keldi. XI asr boshlarida somoniylar davlati hududlarida ikki davlat: qoraxoniylar va g'aznaviylar davlatlari paydo bo'ldi.[1.B.49]

Qoraxoniylar davlatni el-yurt va viloyatlarga bo'lib idora qildilar. XI-XII asr-larda O'rta Osiyoda mulkchilikning yangi turi-iqta` tartiboti o'rnatiladi («mulki sultoniy», «iqta`», «vaqf erlari», «mulk erlari»). XII asrning 30-yillari oxirida Movarounnahr SHarqdan kelgan ko'chmanchi Qoraxitoylar hujumiga duchor bo'ldi.

IX-XII asrlarda mamlakat ma'naviy hayotining asosi islom mafkurasi edi. Somoniylar islom mafkurasining rivojiga katta ahamiyat berdilar. Buxoro SHarqda is-lom dinining eng nufuzli markaziga aylandi. Masjid, madrasa va xonaqolar qurish uchun maxsus joylar ajratildi. Arab tili va uning imlosi joriy etildi.

Eng mashhur madaniyat markazi shu davrda Bag`dod shahri edi. Bag`dodda «Bayt ul hikma» (donishmandlar uyi) tashkil etilgan edi. «Bayt ul hikma»da Ahmad Farg`oniy, Muhammad ibn Muso Xorazmiy, Ahmad ibn Abdulloh Marvaziylar ta'lim olganlar. IX-X asrlarda O`rta Osiyoda fan ilmiy asoslarga ega edi. Uning ildizlari O`rta Osiyo, ayniqsa, Xorazm, shuningdek Bobil, Eron, Hindistonning antik dunyosiga va qadimgi madaniyatiga borib taqalar edi.

IX-XII asrlarda arab tilida asarlar yoz-gan eng mashhur olimlar Ahmad Farg`oniy, Muhammad ibn Muso Xorazmiy, Abu Nasr Farobiy, Abu Ali ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Abusax Masihiy, Abulhayr Xam-mar, Abunosir Arron va boshqalar edi. 1998 yil Ahmad Farg`oniyning 1220 yilligi nishonlandi. Ahmad Farg`oniy astronom, matematik, geograf edi. Bag`dod yaqinda Raqoq nomli mavzeda rasadxona qurilishiga boshchilik qilib, astronomiya maktabini tashkil etadi. Uning «Astronomiya asosi», «Samoviy harakatlar», «YUlduzlar haqidagi fan» nomli asarlari mashhurdir. [2.B.43-44].

Muhammad ibn Muso Xorazmiy mashhur matematik, astronom, geograf, tarixchi edi. Vatandoshimiz algebra faniga asos soldi.

Uning «Al-jabr», «Zij», «Quyosh soati haqida risola», «Sur`at ul-arz», «Usturlob holati haqida risola» kabi asarlari SHarq va o`arb mamlakatlarida ilmiy fikrlarning rivojiga samarali ta`sir ko`rsatdi. Abu Nasr Farobiy SHarq falsafasining ulug` mutafakkiri bo`lib, qadimgi dunyo falsafiy merosini saqlashda va rivojlantirishda katta hissa qo`shdi. U 160 dan ortiq asar yozgan, ulardan «Aristotelning «Metofizika» asari maqsadlari haqida», «Musiqi kitobi», «Baxt-saodatga», «Siyosat al-madoniya» shular jumlasidandir.

Abu Ali ibn Sino ikki sohaga- meditsina va falsafaga qiziqdi va bu sohalarda katta yutuqlarni qo`lga kiritdi. («Al-qonun fit-tib», «Kitob ush-shifo», «Donishno-ma», «Risalat at-tayr»). XVII asrga qadar Evropada tibbiyot tajribasi va fani Ibn Sino g`oyalari ta`siri ostida bo`lgan. Xorazm madaniyati xorazmlik ulug` olim Abu Rayhon Beruniyning nomi bilan bog`langan. Abu Rayhon Beruniy 150 dan ortiq ilmiy asar yozgan bo`lib, «O`tmish avlodlardan qolgan yodgorliklar», «Hindiston», «Meteorologiya» kabi yirik asarlari shular jumlasidandir. [3.B.32-33].

Beruniy ilm-fanning hamma sohalarini yaxshi bilgan qomusiy olim edi. U astronomiya, geologiya, gidrostatika, geografiya, tarix fanlarga katta hissa qo`shdi. XI-XII asrlarda ijtimoiy fanlar ham anchagina taraqqiy etdi. Masalan, shoir Abu Abdullo Rudakiyning prozaik asarlari, Abulqosim Firdavsiyning «SHohnoma»si, Gardiziyning «Zayn-ul-bahor» («Go`zal xabarlar») asari, Majididdin Admoning «Tarixi mulki Turkiston» («Turkiston tarixi»), Nizomulmulkning «Siyosatnoma»si, YUsof Xos Xojibning «Qutadg`u bilik» asarlari shu davrga oid bo`lib, undan tashqari shu davrlarda Zamaxshariy, Mahmud Qoshg`ariy, Amak Buxoriy, So`zani Samarqandiy kabilar ham ijod etdilar.

Bu davr O`rta Osiyoda me`morchilik san`ati ham gurkirab rivojlandi. Buxoroda Dehgaron, Masjidi kalon, Namozgoh, Mag`oki Attoriy masjidleri, Surxondaryodagi Jarqo`ton minorasi, Ko`hna Urganchda Faxriddin Roziy maqbarasi, Marvdagi Sulton Sanjar maqbarasi,

Talxojanbobo masjidi va boshqa yodgorliklar me'morchilik san'atining yorqin namunalari hisoblanadi.

IX-XII asrda dunyoviy fanlar bilan birga diniy bilimlar ham keng rivojlandi. Ismoil Buxoriy, Iso Termiziy, Burxonuddin Marg'iloniy, Abu Xafs Kabir Buxoriy kabi ulamolar islom ta'limotining rivojiga ulkan hissa qo'shdilar. Islom dini ta'limotining ravnaqi va targ'ibotining kengayishida Buxoro shahri markaziy o'rin egalladi. Tasavvuf ta'limoti rivojlanib O'rta Osiyoda uning turli xil yo'nalishlari (XII asrda Turkistonda YAssaviya, XIII asr oxirida Xorazmda Kubroviya, XIV asrda Buxoroda Naqshbandiya) paydo bo'ldi va tarqaldi. [4.B.32-33].

O'zbek musiqa madaniyati qadimiy va boy merosga ega ekanligini butun dunyo tan olmoqda, shuningdek, u o'zining qadimiyligini saqlagan holda, yangi zamonaviy uslublar, janrlar va sohalar bo'yicha rivojlanib bormoqda. SHuning uchun ham umumta'lim maktablari musiqa madaniyati darslari jarayonida amalga oshirilayotgan ishlar, milliy musiqa ta'limining asosiy maqsadi ham o'sib kelayotgan yosh avlodni milliy musiqa madaniyatimizni va jahon musiqasini tushuna olishi bilan birga uni farqlay biladigan shaxs sifatida kamol toptirishga qaratilganidir.

Ma'lumki, o'zbek xalq musiqasini tashkil etuvchi mahalliy musiqiy uslublar biri-biriga o'xshamagan holda rang-barangligi bilan alohida ajralib turadi. Har bir vohiya, har bir viloyatga xos qo'shiqlar, raqslar, musiqiy asboblari va milliy raqsbop kiyimlar haqida 6-7- sinf musiqa darsliklarida imkon darajasida ma'lumot berilgan va bu ma'lumotlar o'quvchi-yoshlar ma'naviyatini boyitishda katta ahamiyat kasb etadi. Bizning milliy musiqa uslublarimiz haqida gap ketganda, asosan Toshkent-Farg'ona, Samarqand-Buxoro, Surxondaryo- Qashqadaryo va Xorazm musiqa uslublari alohida ta'kidlanadi. Boshqa viloyatlar musiqa uslublari esa shularga yondoshgan holda shakllangan hisoblanadi. [5.B.80-81]

Bulardan tashqari yana bitta o'ziga xos uslub – qoraqalpoq musiqiy uslubi ham o'zbek milliy musiqa madaniyatida alohida o'rin tutadi. Biz bu haqda umumta'lim maktablari musiqa darsliklarida ma'lumot bermas ekanmiz, o'quvchi-yoshlar ongida milliy musiqamiz tarixi, uning yuksakligi, dunyoda uning alohida o'rni borligini va eng asosiysi uning naqadar rang-barangligini tushuntirishimiz ancha qiyin kechadi.

Qoraqalpoq musiqiy uslublari mazkur halqning maishiy turmush tarzi, mintaqaviy geografik hususiyatlarni o'zida mujassam etgan bo'lib, bevosita ijtimoiy-tarixiy taraqqiyot jarayonida shakllangan. Agar uning musiqiy janrlariga nazar solsak ular ham juda xilma-xildir, ayniqsa, "Jirov-baxshichilik" uslubi alohida o'ringa ega. Jirov-baxshi ijrochiligi juda qadimiy bo'lib, "qo'biz" musiqa asbobidan foydalanishadi. "Qo'biz"- musiqa asbobi g'ijjaksimon asbob bo'lib, ikkita tori mavjud va kosa qismi ochiq, hech narsa bilan qoplanmagan holatda bo'ladi. Uning ovozi esa o'ziga xos bo'g'iqlik ohangda bo'lib, kuylovchi ham unga jo'r ohangda bo'g'iqlik ohangda kuylaydi. Baxshilar bu cholg'u sozida doston qo'shiqlari va halq termalaridan ijro qilishadi. [6.B.115]

Halq qo'shiqlaridan "CHimboy", "Dam bermes", "Qiz munoyim", "Poshshoyi ko'ylak", "Bo'zatog'" kabi qo'shiqlar halq orasida ommalashgan bo'lib, hozirgi paytda ham san'atkorlar tomonidan sevib ijro etilmoqda.

Qoraqalpoq milliy raqslari alohida o'ringa egaki, yigit va qizlar raqs tushganda ularning tez va chaqqon harakatlari e'tiborni o'ziga tortadi. Mamlakatimizda keng tus olgan

“Mustaqillik va Navruz” bayramlarida, ayniqsa Toshkentda bo`lib o`tdigan boshqa katta anjumanlarda Qoraqalpoq san`atkorlarining chiqishlari umumxalq diqqatiga sazovor bo`lmoqda. Qoraqalpoq san`atkorlari “estrada” janrida ham ancha muvaffaqiyatga erishmoqdaki buni ham alohida ta`kidlash zarur. “Opera” janrida ham ko`zga ko`ringan san`atkorlar ijod qilishmoqda va muvaffaqiyat qozonmoqdalar.

Qoraqalpoq milliy cholg`u ansambllarida – qo`biz, do`mbira, bulamon, chinqovuz kabi musiqiy asboblardan mavjud bo`lib, hozirda Qoraqalpoq musiqachilari o`zbek cholg`u asboblardan rubob, doira, g`ijjak, chang, nay va boshqa musiqiy asboblardan ham foydalanishadi. SHuning natijasida bu musiqiy asboblardan biri-biriga uyg`unlashib, ular taratayotgan “ohang” ham o`ziga yarasha koloritda eshitiladi.

Mashhur qo`shiqchilardan O`zbekiston va Qoraqalpog`iston halq artistlari Oyimxon SHomurotova, Gulbarchin Sirimbetova, Ilish Xodjametov, Tamara Do`shimova va Bayram Matchanovlarni hayoti va ijodi haqida alohida ma`lumot berish mumkin. Bu qo`shiqchi xonandalarni butun O`rta Osiyo halqlari tanishadi.

Taniqli kompozitor Najimaddin Muxammeddinov boshchilig`ida Qoraqalpog`iston bastakorlar uyushmasi tashkil qilingan bo`lib, u erda bir qancha bastakorlar ijodiy mehnat qilishmoqda va ularning yaratgan asarlari mamlakatimizning to`yu-tantanalarida yangramoqda. [7.B.63]

Xulosa qilib aytganda Qoraqalpoq musiqa uslubi o`ziga yarasha xilma-xil va rang-barangligi bilan boshqa musiqa uslublardan keskin farq qiladi. Mana shu milliy va ma`naviy boyligimizni asrash va uni kelgusi avlodga bekamu-ko`st etkazish har birimizning zimmamizdadir.

Qoraqalpoq musiqa uslubini ilmiy tadqiqot qilish va uni keng targ`ib qilish, bizning ma`naviy dunyomizni yanada boyishiga olib keladi.

References:

1. Akbarov I. Musiqa lug`ati, G`afur Hulom nomidagi “Adabiyot va san`at” nashriyoti T.
2. Botirov Y., Toshmuxeamedova D. “O`qituvchi uchun metodik qo`llanma”
3. Qodirov R. «Musiqa pedagogikasi»-T.» Musiqa» 2009 y.
4. Umumiy o`rta ta`limning Davlat ta`lim standarti va ukuv dasturi «Ta`lim taraqqiyoti». -T.: «SHark» 1999 y.
5. Ayimtbetov Q. «Xalq danaligi».
6. Maqsetov Q. «Jirawlar, baqsilar, d`astanlar».
7. SHamuratov J. «Namalar toplami».